észrevehetően jelezte ezt az irányt: a magányosságból a közösségre találás útját. De ami gyűjteményes kötetében még jobbára önmagával folytatott vívódás, meditáció volt, az itt már szilárd talajra találás lett, céltudatos határozottsággá tisztult. „Ez a hatodik verseskönyv, úgy látom, ahhoz vitt közelebb, amit szívvel már elértem, s verssel is egyre inkább megközelíteni szeretnék: a befogadó, megértő, felszabadító emberi közösséghez" — írja magáról, és ezzel verskötetét is értőn jellemezve Rákos Sándor.

A költemények, de maga a kötet címe is művészien illusztrálják ezt az előrelépést. A „táguló körök" a költőt és a felszabadító emberi közösséget fűzik egyre szélesebb körben, s egyre szorosabban össze. Ebben rejlik a világos válasz a kérdésre:

Zárt kapukként meredt elém a perc,
a holnap, mint egy távoli földrész [partja, ködbeveszett —
mondjátok hát, ki tette, hogy megint
emberlakta földek fölé emelik gépem [a szelek?

Rákos Sándor a szó legnemesebb értelmében vett humánum költője. Mélységesen emberi volt előbbi — és véglegesen ma sem eltűnt — vívódása is az emberért, de költészete ebben a kötetében még humánusabb lett. Tartalmában is, mert a *Hitvallás, prózában* szép eszméi nem maradtak üres szavak, hanem áthatják az egész kötetet, akár a múltról ír (pl. *A múlt filmszalagjai* c. ciklus), akár a jelenről, költészetről vagy szerelemről, nagy sorskérdésekről vagy kis örömökről.

De az lett formájában is. Alkotói módszeréből is következik, hogy költészetében a gondolatiság elsődleges szerepet játszik. A *Táguló körök*-ben ezt a mély gondolati tartalmat már legtöbbször művészien tudta formába önteni: egyszerű formába. Nem az egysíkúság értelmében, hanem a tartalom megszabta követelményeknek megfelelően. Több verse látszólag túlságosan is kihívó (pl. *Mérleg*), de ez a formai megoldás — nagyon hatásosan — a tartalom mélyebb kifejezését szolgálja, nem öncélú formai bravúr. Rákos ars poeticájának az a többször is hangoztatott igénye, hogy a költő „legnagyobb kiváltsága nem a csillogás..., hanem a szolgálat", így nyer megtestesülést nemcsak költői magatartásában és lírájának tartalmában, hanem formájában is.

Rákos Sándor — és egész nemzedékének — költői pályáját számos akadály nehezítette. Költői indulásuk a háború első éveire esett. A háborús időszak szétzilálta soraikat, sokat harctérre és halálba küldött, másokat gyötrő kétségek, önmarcangolások emésztettek fel, bénítottak meg. A lassú magukra találást a személyi kultusz, majd az ellenforradalom zavarta meg, így talán nem túlzunk, ha azt mondjuk, hogy tehetségük igazi kibontakozása még most van folyamatban. Ezért kétszeres öröm számunkra ez a verseskönyv, mert erről az immár töretlen kibontakozásról, eszmei-művészi fejlődésről tanúskodik, egyben újabb költői eredményeket ígér. *(Magvető Könyvkiadó, 1965.)*

VÖRÖS LÁSZLÓ

ÚJ REGÉNY A SORSFORDULÓRÓL

FEKETE GYULA: EZEREGYEDIK ESZTENDŐ

Az évforduló ismét felidézteti emlékezetünkbe a háború élményét. Visszanézni érdemes, mert mindig új és új oldalát mutatja ez a húsz éve volt háború is, minden történelmi fordulón eddig ismeretlen arcát. Most két nemrég bemutatott filmen groteszk, vígjátéki jelmezbe burkolózott. A lengyel filmen értetlenkedve nézegettük, milyen önfeledten ugrabugrálnak a szereplők a háború félelmetes kulisszáinak tövében. A magyar film hősének elismeréssel adóztunk talpraesettségéért és józan gondolkodásmódjáért, bár nem sikerült annyira azonosulnunk vele, hogy mindig belefeledkezhessünk a mulatságos kalandok sorába.

Fekete Gyula „komoly" regényt írt. Pedig a színtér, az időpont csaknem ugyanaz, mint a filmen. A főváros bekerítése után, a bomladozó magyar hadseregben vagyunk, Székesfehérvártól nem messze, a Dunántúlon. A motívumok közül is sok közös: nyílt paranccsal száguldozó motoros altiszt, mulatságos rekvirálások, egy kastély, nyilasok és királyi magyar katonák, németek és magyarok ellentéte.

Tiszt és legénye állnak a történet középpontjában. Sorsuk és kölcsönös viszonyuk alakulása fűzi fel az eseményeket. Acsay főhadnagy földbirtokos-származék. Óvatos szkepszissel és valami lusta humánumérzettel felvértezve sodortatja magát a háborús kavargásban.

Kriston — falujabeli gazdafiú, a zászlóalj legélelmesebb tisztilegénye. Úgy tűnik, az ő belső világa problémátlan, amolyan felszínes betyárbecsület kormányozza tetteit. Kötelezettségei csak szűk világán, a falun belül vannak, a többi, az a „másik part", más világ, joga van megszerezni azt, ami éppen szükséges. A szegényeket nem bántja, feleslegesen nem ijesztget, nem kínoz embereket, ha módja van rá, jószívű.

Kriston Acsayt is az innenső parton levők közé sorolja, védelmébe fogadja. Miért is ne tenné, hiszen ismeri. Őt védelmezve öli meg a német katonákat, kedvében járva „hajt föl" nőket, csen bort. A német fejbelövésekor Acsayból kitör a felkiáltás: „ocsmány munka volt", és önmagának is magyarázni igyekszik tettét. A legény csodálkozik: ellenség... De sajnálja a szerencsétlenül járt sofőrt, aki közeli ember volt, hallgatta a szavát, beszélgettek. A tiszt fagyosan leinti: „utána vagyunk". Az ő lelkét nem terheli, és mit számít egy sofőr.

Kriston élvezi a gyöngyéletet. Van célja és van módja kibontakoztatni ügyességét. Egyik vállalkozásból simán bomlik ki a másik. Állandóan beszerez, felhajt, utánajár, kiszimatol, és büszkén számol be gazdájának az újabb eredményről. Egy pillanatra megdermeszti Acsay fenyegetése, hogy akármikor falhoz állíthatja a németek megöléséért, de kutyahűségét semmi sem ingathatja meg. Az átállni készülő repülős tiszt ajánlatát ösztönös nemmel utasítja vissza, még csak el sem töpreng a dolgon, ugyanazzal az ösztönösséggel, amellyel rátámadt a gazdáját szorongató németekre, vagy amellyel majd földre veti magát, hogy fedezze Acsay menekülését. El se jut az agyáig Turgony indulatos felkiáltása: „Szolgának születtél!"

A legény esetében a kötelességtudás, az együttérzés, az emberiesség szűken praktikus, régimódi felfogása okozza, hogy a történelem erői fölötte, mellette, nélküle és ellenére söpörnek végig az országon, sőt ő maga is egy visszataszító tragédia előidézőjévé válik. Acsayt viszont a humánum tartalmatlanságig való kitágulása akadályozza abban, hogy a cselekvés porondjára lépjen. Jó és rossz összemosódik szeme előtt, nem látja, mikor és hol, miért és mi ellen kellene közbelépnie. Ő sem száll be Turgony repülőgépébe. Ölvedyék hitét szkepszisével rombolja, mert állítólag meg akarja győzetni magát, de Jagiczának, a nyilas századosnak a tisztikarból egyedül meri bevallani, hogy ismeri a csodafegyverről szóló viccet, egy falu visszafoglalásakor pedig hidegvérével megmenti századát a pusztulástól. A bujkáló német tiszttel vitatkozva partnere fejére olvassa, micsoda dolog kilépni a szakadék felé robogó autó volánja mellől. „A népek viszonylatában nem érvényes a felelősség?" — kérdi. De a valóságban ő sem képes logikája szerint cselekedni: a biztos pusztulásba taszítja legényét, miközben ő elrejtőzik a nádasban.

A film alkotói a tizedest problémátlannak, „fejlődőképesnek" ábrázolták. Fekete arra vállalkozott, hogy kibontsa a magatartás mélyén meghúzódó tragikus lehetőségeket. Vállalt feladata megoldásához ő is az új történelmi forduló szellemében fogott hozzá. Igyekezett leküzdeni mindazt, amit manapság az ötvenes évek hasonló témájú műveiben sematikusnak érzünk. A cselekmény a németekkel együttműködő magyar hadseregben, annak is elsősorban tisztikarában játszódóik. A tisztek nem mind vadállatok, az ellenállást megkísérlő csoport tagjai tapasztalatlanok, ügyetlenek, a szovjet csapatok átmenetileg visszavonulnak, különbséget tesz náci párttagok és horthysta tisztek között, és így tovább.

Főhőseit ábrázolva az író összefüggésbe hozta ideológiájukat származásukkal és sorsukkal. Miután azonban ezt megtette, háttérbe tolta egyéniségüket, és sokszor egész élettelenül halljuk szájukból azokat a gondolatokat és gondolatfoszlányokat, amelyek akkoriban „a levegőben voltak." Nincs állandó eleven kapcsolódás egyéniség-pszichikum és ideológia között. Különösen erősen érződik ez a főhadnagy monológjában a Parázsló lány ürügyén. Nincs eleven kapcsolat, és ezért nem láthatjuk, hogyan formálódik a gondolati anyag az egyéniség kohójában, és hogyan formálja az ideológia az egyéniséget. Annak ellenére, hogy nem feddhetetlen pozitív hősökkel és elvetemült ellenfeleikkel van dolgunk, sematikusak a regényalakjai. Acsay és Kriston alig több, mint ideológiájuk, és a regény csaknem kizárólag azt a célt követi, hogy bebizonyítsa ezen ideológiák helytelenségét. Pedig azzal az író és az olvasó tisztában volt már a mű kezdetén. A regény magjául kiszemelt „probléma" végül is nem vált kellő esztétikai tartalom hordozójává, ez a hajdan volt társadalmi képlet nem találta meg a kapcsolatot a jelennel. A következetesen megvalósított írói látásmód poézise helyett legtöbbször kiszólások, erős színek, naturalista részletek teremtenek mesterséges feszültséget. A főhősök sorsával közvetlenül össze nem függő epizódok ezért is tűnnek öncélúaknak: nincs belső, mélyebb kapcsolódás

a cselekményelemek között. (Ölvedyék szétszóródása.) Itt-ott a szembetűnően markáns megoldások meg éppenséggel mintha az írói elbizonytalanodást takarnák. A postáskisasszony története eltorzítja Kriston alakját, az író szinte megrágalmazza hősét. Inkább megzavarja ez a motívum a mű belső logikáját, mintsem előkészíti a végkifejletet.

Az *Ezeregyedik esztendő* Fekete Gyulának nem legjobb regénye. A könyv arra ösztönöz, hogy mai szemmel, modernebbül lássuk a múltat, de hiányzik belőle az élet átfogó szemléletének, megértésének igénye, ami *Az orvos halálá*-nak legfőbb érdeme. *(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965.)*

FEJÉR ÁDÁM

A HIT ÉS SZORONGÁS NOVELLÁI

GALGÓCZI ERZSÉBET: ÖT LÉPCSŐ FELFELÉ

Az őszinte, közvetlen hang igen nagy erény, különösen ha mély átéléssel párosul. Ha úgy érezzük, hogy az író most úgy él benne az eseményekben, amiket elmond, s a hangulatban, amit műveiben idéz, mint a kisgyerek a mesében. Galgóczi novelláskötetében ennek lehetünk tanúi. Nem állítanám ugyan, hogy ezt minden novellájában sikerült megvalósítania, a novellák többségére azonban ez a jellemző. Különösen érezzük ezt *Az üzenet*, a *Fejjel lefelé*, a *Kettős ünnep* és *A golyó* címűekben. Nem okoznak zavart, csináltságot még az aránylag groteszknek tűnő mozzanatok, képek sem. Az sem, amikor az uradalmi cseléd kilencéves kislánya az iskolában azt mondja a tanító kérdésére, hogy mi szeretne lenni: „színésznő, vagy kurva". Nem érezzük „gyerekszájszerű adomának" sem. Nagyon is hús-vér valósággá válik ez a novellában *(A golyó)*, mint ahogy minden egyéb szörnyűség azzá válik itt. Az írónő nem tetszeleg, még kevésbé szabadszájúskodik, vagy vagánykodik. Egyszerűen az élményt, kislánykori élményét idézi. A kis Zsuzska, akiről szó van a novellában, jobb sorsban szeretne élni, szép ruhát szeretne, hintót és irigyelt „megbecsülést". s ezt a grófékon kívül csak a filmen látott színésznőknél és a gróf úr hintóin gyakran érkező „kurváknál" láthatja. Azok csodálatos szép ruhákban járnak, és hódolattal, „megbecsüléssel" veszik körül őket. Groteszk, de nagyon találó viszonylat ez a novellában. *A golyó* c. elbeszélésnek persze korántsem ez a lényege, hanem a cselédsors rendkívül realisztikus ábrázolása. Az apa sorsáé, akinek az orosz forradalomban szerzett sebesüléséből származóan benn maradt golyó van a tüdejében, s emiatt gyakran vért hány; az anya sorsa, akinek élete örökös mártíromság a beteg férj és sok gyerek mellett, és a kis Zsuzska sorsa, aki mégis kilábol végül ebből a reménytelen hínárból, mert közben száznyolcvan fokot fordul a világ, és Zsuzska álma, hogy színésznő lesz, valóra válhat.

Galgóczi Erzsébet azonban korántsem elégszik meg ennyivel, hiszen ez nem mond még többet, mint hogy megváltozott a világ. Bár ez sem volna kevés, mert úgy mondja, úgy mutatja meg, hogy abból az élmény meggyőző ereje sugárzik, de mégis az írónak ma már arról is vallania kell, hogy hogyan változott át. Milyen is a változás után! S Galgóczi Erzsébet nem tér ki ez elől sem, írói, ábrázolóereje sem csökken. Sőt, mintha itt még kegyetlenebbül, kíméletlenebbül igényessé válna, s szállna szembe mindazzal, ami rontja, nehezíti, keseríti életüket, s ami elrontott, helyrehozhatatlanul kisiklott emberi sorsokat teremt. Mert a kötet többi novellájának a közös, megfogható magva egy felszakadó kiáltás: jaj, emberek, testvéreim, szülők és gyermekek, parasztok, mérnökök, tsz-tagok, elnökök és mindenki, aki él és felelős azért, ami itt van, vigyázzatok! jobban, szebben kell élnetek, és okosabban! Meg kellene végre értenetek, hogy valóban újul a világ, oldjátok fel gyomrotokban, idegeitekben a beteg, csomós görcsöket!

Lényegében ezt a segélykiáltást tükrözi az *Egyensúly* hallvány, zsibbasztó, rossz-álom-szerű groteszkséggel megrajzolt osztályvezetőjével, s csaknem hasonló hangulatot áraszt a *Kislány a mélység felett*. Van ebben a két novellában bizonyos stíluskeresés, kísérlet is az objektív realista, a szimbolikus és az irrealizmus felé mutató ábrázolási mód között, de a további novellákban ez már csak árnyalást jelentő motívumokként érezhető. Legerősebben a *Mínusz*ban, amikor a szabadságát falujában, szüleinél és testvéreinél töltő egyetemista Kriszti megdöbbenve eszmél rá, hogy az egészségesnek látszó falusi élet, falusi emberek helyett csupa rögeszmés, sérült lelkű embereket talál, s még nővére, akinél menedéket keresne megriadása elől, sem ért meg semmit iga-